

การกำหนดประเภทของเรื่องพระอภัยมณี

นักวรรณคดีไทยนิยมการแบ่งประเภทวรรณคดีโดยถือชนิดของคำประพันธ์ที่ไร้อยู่ เป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากเรียกชื่อเรื่องมักจะควบคู่ไปกับชนิดของคำประพันธ์ที่ไร้อยู่เสมอ เช่นกำสรวล โคลงสั้น ลิลิตพระลอ กาพย์ทอโคลงประพาสธารทองแดง สรรพสิทธิ์คำฉันท์ เป็นต้น เมื่อจะแยกประเภทวรรณคดีเรื่องใดก็มักถือเอาคำประพันธ์เป็นเกณฑ์ เช่นกำหนดว่า เรื่องสามกรุงเป็นวรรณคดีประเภทคำหลวงเช่นเดียวกับเรื่อง มหาชาติ เรื่องยวนพ่าย เป็นลิลิต เช่นเดียวกับเรื่องพระลอ ทั้งนี้เป็นต้น ซึ่งการกำหนดเช่นนี้ก็นับว่าสะดวกและง่ายง่าย ถ้าถือตามหลักการนี้ พระอภัยมณีก็ควรจัดเข้าเป็นวรรณคดีประเภทกลอนสุภาพ เช่นเดียวกับ กากีกกลอนสุภาพของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

การกำหนดเช่นนี้สะดวกและรวมเร็วก็จริง แต่จะเห็นได้ว่า ไม่ได้ให้ความรู้เลยว่า เรื่องดังกล่าวเหล่านั้นมีเนื้อหานั้นไปทางไหน เกี่ยวกับเรื่องราวทำนองใด ลักษณะของเรื่องโดยทั่วไปเป็นอย่างไร ผู้ที่ทราบแต่ชนิดคำประพันธ์ดังกล่าวอาจจะเข้าใจผิดว่า ลิลิตพระลอ และ ลิลิตยวนพ่ายเป็น เรื่องที่มีเนื้อหาทำนองเดียวกัน หรือมีลักษณะโดยทั่วไป คล้ายคลึงกัน ซึ่งอันที่จริงแล้ว เรื่องทั้งสองนี้เหมือนกันแต่เฉพาะชนิดของคำประพันธ์เท่านั้น นอกนั้นแล้วแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง สามกรุง และมหาชาติ ก็เช่นเดียวกัน คือเหมือนกันเฉพาะชนิดของคำประพันธ์เท่านั้น เนื้อหาของเรื่องต่างกันไปคนละแนว

เมื่อเป็นดังนี้ จะเห็นได้ว่า การกำหนดประเภทของวรรณคดีโดยถือเอาชนิดของคำประพันธ์เป็นหลักนั้น ไม่รัดกุมพอ เพียงแต่ช่วยแยกประเภทได้อย่างคร่าว ๆ เท่านั้น จึงควรที่จะได้กำหนดประเภทวรรณคดีโดยยึดถือเนื้อหาและลักษณะของเรื่องเป็นหลักสำคัญ เพื่อที่จะให้การแบ่งและการกำหนดประเภทของวรรณคดีแต่ละเล่มเป็นไปอย่างชัดเจน ประกอบด้วยเหตุผลที่เปรียบเทียบอธิบายชัดเจนแตกต่างและคล้ายคลึงของวรรณคดีแต่ละประเภทได้แจ่มแจ้ง

เรื่องพระอภัยมณีนั้น แต่เดิมมักเรียกกันโดยทั่วไปว่า พระอภัยมณีกลอนสุภาพบ้าง พระอภัยมณีคำกลอนบ้าง ทั้งที่จะเห็นได้จากการพิมพ์ครั้งแรก ๆ ไขข้อเรื่องว่า กลอนสุภาพเรื่องพระอภัยมณี^๑ ในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เรื่อง ประวัติสุนทรภู่ ก็กล่าวถึงงานของสุนทรภู่ประเภทหนึ่งว่า

สุนทรภู่เป็นผู้เริ่มเอากลอนเพลงยาวมาแต่งเป็นเรื่องนิทานเรื่อง โคนุตรขึ้น เมื่อในรัชกาลที่หนึ่ง สันนิษฐานว่าแต่งเช่นนั้นก่อนผู้อื่นทั้งสิ้น แล้วตัวสุนทรภู่และผู้แต่งคนอื่นจึงแต่งนิทานเรื่องอื่นเป็นกลอนสุภาพ เอาอย่างเรื่อง โคนุตรต่อมา^๒

ในหนังสือทั่ว ๆ ไป เมื่อกล่าวถึงเรื่องพระอภัยมณี ก็มักใช้คำว่า กลอนสุภาพ กันเป็นส่วนมาก ต่อมาในระยะหลัง จึงปรากฏคำว่า "นิทานคำกลอน" ขึ้น พ. ณ ประมวลมารคผู้รวบรวมนิทานของสุนทรภู่^๓ เรื่อง อันไค้แก่ สิงห์ไกรภพ ลักษณะวงศ์ และโคนุตร ได้ให้ชื่อหนังสือว่า นิทานคำกลอนสุนทรภู่^๓ โดยกล่าวว่า เพื่อให้เป็นคู่กับประวัติคำกลอนสุนทรภู่^๔ ซึ่งแต่งโดยผู้แต่งคนเดียวกัน เมื่อเรียกนิทานเรื่องอื่น ๆ ว่า นิทานคำกลอน ทั้งนี้ พระอภัยมณี ก็ควรจักเข้าใจในประเภทเดียวกันด้วย จะเห็นได้ว่า คำที่ระบุประเภทอย่างหลังนี้ ได้เพิ่มการชี้ลักษณะของเรื่องไว้ว่าเป็น "นิทาน" แต่ก็ยังมีได้กำหนดแน่นอนไปว่า ถือเอาลักษณะใดเป็นการกำหนดแน่นอนว่า เรื่องนั้นเรื่องนี้เป็นนิทานคำกลอน ขอบเขตของคำนี้จึงกว้างขวางมาก อาจทำให้การกำหนดประเภทสับสนหรือคลาดเคลื่อนได้

การใช้คำว่า กลอนสุภาพ นิทานคำกลอน ประกอบชื่อดังกล่าวมาแล้วนั้น เห็นได้ว่าเป็นการกำหนดประเภทเพียงคร่าว ๆ โดยมีได้ให้หลักการหรือข้อกำหนดที่แน่นอนรัดกุม การแบ่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ สุนทรภู่, กลอนสุภาพเรื่องพระอภัยมณี (พระนคร : โรงพิมพ์ทองสมุทไทย ๒๔๘๐).

^๒ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติสุนทรภู่ (พระนคร : ศิลปบรรณาการ ๒๕๐๕),

^๓ พ. ณ ประมวลมารค ม.จ. จันทรจิรายุ รัชนี้ (ผู้รวบรวม), นิทานคำกลอนสุนทรภู่ (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๕๐๑).

ประเภทดังกล่าวจึงยังไม่สามารถที่จะทำให้มองเห็นลักษณะหรือแนวของเรื่องพระอภัยมณีได้ว่าเป็นไปในทำนองใด เพราะความสำคัญของวรรณคดีไม่ได้ขึ้นอยู่กับคำประพันธ์เพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับกลวิธีการประพันธ์ ท่วงทำนอง แก่นเรื่อง ลักษณะของตัวละคร (ถ้าเป็นเรื่องที่มีตัวละครปรากฏอยู่ด้วย) ตลอดจนเจตนาธรรม (spirit) ของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ด้วย ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้ มักถูกมองข้ามไปบ่อยครั้ง เพราะการสอนวรรณคดีไทยในปัจจุบัน ยังมุ่งความสนใจไปที่ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และศีลธรรมจรรยา มากกว่าอย่างอื่น

ผู้เขียนได้พยายามศึกษาลักษณะของเรื่องพระอภัยมณี เพื่อที่จะหาหลักการในการกำหนดประเภทของเรื่องนี้ว่าควรจัดอยู่ในประเภทใด ในการพิจารณาดังกล่าวได้อาศัยแนวการแบ่งประเภทวรรณคดีของตะวันตกเป็นหลักเทียบ เพื่อที่ว่าเรื่องพระอภัยมณีนี้ใกล้เคียงกับวรรณคดีตะวันตกประเภทใด และวรรณคดีประเภทนั้นมีลักษณะรวมที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างจากวรรณคดีไทยอย่างไรบ้าง

เรื่องพระอภัยมณีมีลักษณะที่กำหนดได้กว้าง ๆ คือ เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของบุคคลคนหนึ่ง ตั้งแต่เยาว์วัยจนถึงระยะปลายของชีวิต เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งตัวละครต่าง ๆ ล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องผูกพันอยู่กับตัวเอกของเรื่อง คือ พระอภัยมณีทั้งสิ้น และเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้มีความเกี่ยวพัน มีได้เป็นเหตุการณ์ที่จบเป็นตอน ๆ แยกจากกันโดยเด็ดขาด เหมือนเรื่องประเภท episodic ลักษณะของเรื่องเป็นเรื่องเล่าเพื่อความเพลิดเพลิน คำประพันธ์ที่ไพเราะจึงเป็นกลอนเพลงยาว หรือที่เรียกกันว่า กลอนสุภาพ ซึ่งเหมาะสำหรับการเล่าเรื่องมากกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่น ๆ

ลักษณะเรื่องพระอภัยมณีเป็นประเภทเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับบุคคล ดังนั้นการพิจารณาประเภทของวรรณคดีสากลที่จะนำมาเปรียบเทียบ จึงจะมุ่งไปที่วรรณคดีซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกัน ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้แบ่งประเภทวรรณคดีออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้คือ

๑. วรรณคดีที่แสดงบุคลิกของผู้แต่งเอง ซึ่งรวมบทประพันธ์แสดงความในใจของผู้แต่ง
๒. วรรณคดีที่เล่าพฤติกรรม และแสดงความคิดความเห็นของผู้อื่น โดยแสดงความคิดความเห็นของผู้แต่งน้อยที่สุด

๑ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ๒๕๐๔). หน้า ๙๒.

จากการพิจารณาในชั้นแรกจะเห็นว่า เรื่องพระอภัยมณี ควรจะอยู่ในประเภทที่ ๒ มากกว่าประเภทที่ ๑ ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะของวรรณคดีประเภทนิราศ ในประเภทที่ ๒ นี้ ดร. วิทย์ ได้จำแนกประเภทย่อยไว้หลายประเภทด้วยกัน ได้แก่

มหากาพย์	Epic
นิยายกลอน	Romance
นวนิยาย	Novel
เรื่องสั้น	Short story
นิทานคำกลอน	Ballad

ประเภทย่อยที่จกความมีลักษณะใกล้เคียงกับเรื่องพระอภัยมณี คือนิยายกลอน และนิทานคำกลอน ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้ให้คำจำกัดความของนิทานคำกลอนไว้ว่า

เป็นเรื่องสั้น ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตในค่านิยมศาสนาสามัญ ความรัก เกียรติยศ ความสงสาร และความ เป็นไปในกรวยกรวี บางทีก็มีเรื่องการผจญภัย การรบพุ่ง พฤติการณ์แสดงความสามารถ เกิดเดี๋ยว..... คำประพันธ์ชนิดนี้ตรงไปตรงมา รวดเร็วทันใจ การบรรยายเหตุการณ์ละเอียด แต่ไม่ใคร่พรรณานายักยาว มักพรรณาน่าแต่ลักษณะสำคัญของภูมิประเทศและสถานที่แต่พอเป็นบรรยากาศ (atmosphere) นอกจากนั้นโดยมากมีลักษณะที่น่าตื่นเต้นราวกับเป็นละคร^๑

ลักษณะดังกล่าวนี้ แม้จะคล้ายกับเรื่องพระอภัยมณีอยู่บ้าง แต่ก็ยังมีข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับขนาดและที่มาของเรื่อง คำว่าวรรณคดีส่วนมากจะกำหนดว่า Ballad เป็นคำประพันธ์ขนาดสั้น เล่าเรื่องที่เป็นตำนาน หรือนิทานพื้นบ้านที่รู้จักกันดีในแถบนั้น ส่วนมากเป็นคำประพันธ์ที่นำมาร้องเป็นเพลงประกอบเครื่องดนตรี ทำนองเกี่ยวกับการเล่าหรือ ขับเสภาของไทย ซึ่งเรื่องพระอภัยมณีไม่จกเข้าอยู่ในประเภทนี้

^๑ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สยามภาษา และหนังสือแห่งประเทศไทย ๒๕๐๘), หน้า ๑๐๒.

ส่วนนิยายกลอน (romance) นั้น ดร. วิทย์ อธิบายว่า

นิยายกลอนนี้ตามความนิยมในยุโรป กำหนดเอาเรื่องเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับความรัก การผจญภัย การรบพุ่ง ดังที่เกิดขึ้นในสมัยกลางในยุโรป ถ้าพูดให้แคบเข้า นิยายกลอน (romance) ก็คือ นิยายที่แต่งขึ้นในภาษาโรมานซ์ คือ ภาษาที่แตกมาจากภาษาละติน เช่น ภาษาฝรั่งเศส อิตาลี สเปน โดยที่นิยายที่แต่งขึ้นในภาษาโรมานซ์ก็มีลักษณะเช่นนั้น ต่อมานิยายที่มีลักษณะเช่นนั้นไม่ว่าจะแต่งเป็นภาษาอะไร ก็เรียก โรมานซ์ทั้งนั้น ในหนังสือ Epic and Romance ของนายคัมลยู พี. เคอร์ ได้ให้เรื่องราวอธิบายในเรื่องความแตกต่างระหว่างมหากาพย์ และนิยายกลอนชนิดนี้ไว้ มีใจความดังนี้

นิยายกลอน (romance) ก็อนิยายที่แต่งขึ้นในสมัยกลาง เล่าถึงขนบธรรมเนียมและพฤติกรรมของพวกอัศวิน (ซึ่งเป็นพวกที่มีลักษณะสำคัญดังนี้ ชอบผจญภัย รักเกียรติยศยิ่งกว่าชีวิต ยกย่องสตรี รักความสัตย์ และจงรักภักดีต่อมูลนายอย่างเกรงกรັก) ส่วนมหากาพย์เป็นนิยายที่มีอายุมากกว่า และบรรยายเหตุการณ์และพฤติกรรมของบุคคลที่อยู่ในสมัยเก่ากว่า.... มหากาพย์จะหมายความว่าอะไรก็ตามเถิด ความหมายของคำนี้จะต้องรวมความหนักแน่นและความมั่นคงเข้าไว้ด้วยกัน romance จะไม่มีความหมายเลย ถ้าคำนี้ไม่กินความถึงความลึกซึ้งและความโลกโชนพิสดาร °

นอกจากนี้ ดร. วิทย์ ยังได้ขยายความเกี่ยวกับความหมายของ romance ไว้อีกตอนหนึ่งว่า

ต่อมา โรมานซ์หมายถึงนิยายสมัยกลาง (Middle Ages) ซึ่งแต่งเป็นกาพย์กลอน กล่าวถึงพฤติกรรมของอัศวิน เป็นเรื่องราวที่วิจิตรพิสดาร ไปจากชีวิตของคนสามัญ เป็นต้นว่ามีการต่อสู้กับมังกร มีการใช้ของวิเศษ บุคคลในท้องเรื่องก็มีลักษณะพิเศษผิดกับบุคคลธรรมดา ถ้าเป็นผู้ชายก็มีพลังกำลังอย่างยิ่งยวด มีความกล้าหาญอย่างหาตัวจับยาก ถ้าเป็นผู้หญิงก็สวยงามอย่างไม่มี

° ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สยามภาษา และหนังสือแห่งประเทศไทย ๒๕๐๘), หน้า ๑๐๖ - ๗.

ที่ตี ส่วนตัวผู้ร้ายก็ตกในของอในกระดุกอย่างสิ้นดี อนึ่งขนบธรรมเนียมและศีลธรรมในเรื่องเหล่านี้ก็วิจิตรพิสดารกว่าที่เราพบเห็นในปัจจุบันนี้ เป็นคนว่า รักกันอย่างไม่มีอุปสรรคใด ๆ มาขัดขวางได้ นอกจากความตาย

ต่อมา ความหมายของคำว่า โรแมนติก ขยายออกไปถึงความถึงเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าหรือภาพกอลอนที่มีลักษณะเช่นนี้^๑

หนังสือ Anatomy of Criticism กล่าวถึงโรแมนติก ไว้ว่า

Romance divides into two main forms: a secular form dealing with chivalry and knight - errantly, and a religious form devoted to legend of saints. Both lean heavily on miraculous violations of natural law for their interest as stories. 2

Oxford companion to English Literature

Romantic: a word for which, in connection with the literature, there is no generally accepted definition. The O.E.D. say "Characterized by, invested.. with, romance or imaginative appeal" , where romance appears to mean 'redolence or suggestion of, association with, the adventurous and chivalrous, something remote from the scenes and incidents of ordinary life.

^๑ คร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สยามภาษา และหนังสือแห่งประเทศไทย ๒๕๐๘), หน้า ๑๕๕.

นอกจากนี้ ดร.อำภา โอิตระกูล ได้เขียนบทความเกี่ยวกับการจำแนกชนิดของบทประพันธ์
ในวรรณคดีเยอรมัน มีข้อความเกี่ยวกับวรรณคดีประเภทเรื่องเล่าชนิดหนึ่ง เรียกว่า Roman
และได้อธิบายว่า

Roman: ชื่อ roman นี้เริ่มแรกมีความหมายเพียงงานเขียนในภาษาสาขาโรมัน เช่น ภาษา
ฝรั่งเศสเก่า เป็นภาษาชาวบ้านเพื่อชี้ให้เห็นว่าแตกต่างไปจากงานของปัญญาชน ซึ่งแต่เดิม
ต้องเขียนเป็นภาษาละตินเท่านั้น

ปัจจุบันถ้าพูดถึงงาน roman จะหมายถึงนวนิยาย ซึ่งเป็นส่วนนวนิยายแก้ว เกี่ยวกับเรื่อง
ราวชีวิตของคนคนหนึ่งหรือหลายคนอย่างพิสดาร ทำให้เราได้เห็นภาพและรู้จักชีวิตนั้น พร้อม
ทั้งโลกรอบ ๆ ตัวเขาอย่างละเอียดตั้งแต่ต้นจนจบ หรือจนถึงจุดใดจุดหนึ่งซึ่งเป็นจุดปลายทาง
ของเรื่องราวของคนคนนั้น ข้อสำคัญเราได้ติดตามเรื่องราวในชีวิตตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทาง
บุคลิกของเขาพร้อมทั้งเรื่องราวของผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยโดยตลอดในช่วงเวลายาวนาน^๑

เมื่อพิจารณาลักษณะของเรื่องประเภทโรมานซ์ดังที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า มีความคล้าย
คลึงกับลักษณะของเรื่องพระอภัยมณีมาก หรือถ้าจะกล่าวให้กว้างออกไปถึงวรรณคดีไทยอื่น ๆ ก็อาจกล่าว
ได้ว่า ใกล้เคียงกับเรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ อันเป็นเรื่องการปจัญภัย การต่อสู้ แสดงความ
สามารถในทางการรบพุ่ง และมีความโลดโผนพิสดารทำนองเดียวกัน เรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ
นี้ พระวรวงศ์วิสิฐ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ วรรณคดีไทย ว่าดังนี้

มีนักกลอนแต่งหนังสือชนิดคำกลอนอย่างสุนทรภู่มากอย่างคายนั่น โดยมากผูกเรื่องขึ้นเอง เช่น
เรื่องมณีสุวิวงศ์ สุวิวงศ์พรหมเมศ วงศ์สวรรค์ จันทวาท จักรแก้ว พระสมุทรสามฤดู
ทิพย์สังวาลย์ เป็นต้น โกรงเรื่องเหมือนกันหมด ก็พระเอกเป็นโอรสกษัตริย์ออกจากบ้านเมือง

^๑ อำภา โอิตระกูล, "ชนิดของบทประพันธ์ในวรรณคดีเยอรมัน" อักษรานุกรม (พระนคร :
คณะอักษรศาสตร์ ๒๕๑๓), หน้า ๗๖ - ๗.

ไปเรียนศิลปศาสตร์กับภาษาในป่า ครั้นเรียนจบแล้วลาอาจารย์กลับบ้านกลับเมืองไปพบเมืองยักษ์ ที่มีลูกสาวสวย แล้วลักพาตัวสาวยักษ์ไป ยักษ์พ่อตายกทัพตามจับ พระเอกก็ฆ่าพ่อตายาย อยู่ครองเมืองยักษ์ได้พอสมควรแก่เวลา แล้วพาชายากลับเมืองตน ไปนอนอยู่กลางป่า มียักษ์ หรือคนธรรพมาลักเอาชายาที่กำลังหลับอยู่ไป พระเอกตื่นขึ้นตามหาแล้วไปพบอะไรต่ออะไร กว่าจะพบชายาก็ไปได้ลูกสาวเจ้าเมืองอื่น ๆ อีกหลายคน เรื่องเป็นเช่นนี้ คล้ายกันหมด ชื่อ เรื่องก็เอาอย่างกัน มีทั้งจักรและวงศ์ จึงเรียกหนังสือพวกนี้ว่า จักร ๆ วงศ์ ๆ °

ลักษณะของโรมานซ์และเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ดังกล่าวนี มีสิ่งที่คล้ายคลึงกันในส่วนใหญ่ ๆ คือ

๑. โกรงเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัย การต่อสู้รบพุ่ง และการแสดงความกล้าหาญ
๒. เหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไปอย่างโลดโผนพิสดารเกินกว่าความเป็นจริง
๓. ตัวละครมีลักษณะเป็นมนุษย์ธรรมดา ไม่ใช่เป็นเทพเจ้าก็จริง แต่ก็มีลักษณะหรือความสามารถพิเศษซึ่งต่างไปจากลักษณะของคนธรรมดาทั่วไป นอกจากนี้ก็อาจมีสิ่งมหัศจรรย์หรืออำนาจลึกลับอื่น ๆ เป็นเครื่องประกอบด้วย เช่นมีเวทมนต์คาถา หรือมีอาวุธ มีพาหนะพิเศษต่าง ๆ เป็นต้น

หนังสือ The World Literature เล่มที่ ๑ ตอนที่ ๑ ตอนที่ว่าด้วยวรรณคดีฝรั่งเศส บรรยายถึงเรื่องประเภทโรมานซ์ ซึ่งจัดไว้ในหมวด The Literature of Chivalry ว่า

Romance: Like the chanson de geste, the early French romances are poetic narratives. There are, however, some important differences between the two types:

1. The romances have no historical basis as the chanson.
2. The romance are, in general, more artistic and refined.

° พระวรเวทย์พิสิฐ, วรรณคดีไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๐๒), หน้า ๗๙.

3. The romances are far more concerned with love;

4. The romances deal more the marvelous, the magical, and the fantastic than with mere feats of strength and courage.¹

อย่างไรก็ตาม การที่จะให้คำจำกัดความในเรื่องประเภทโรมานซ์ให้มีขอบเขตตายตัวและแน่นอนลงไปนั้น ทำได้ยาก เพราะวรรณคดีเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากอารมณ์ ความรู้สึกอันละเอียดอ่อนของผู้แต่งแต่ละคน การที่จะวางกรอบตายตัวให้กับวรรณคดีประเภทใดประเภทหนึ่งจึงเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ดังนั้น จึงทำได้เพียงแต่พยายามรวบรวมลักษณะของวรรณคดีที่คล้ายคลึงกันมาไว้ด้วยกัน เพื่อเป็นแนวสำหรับเปรียบเทียบ ลักษณะที่นำมาเป็นหลักเปรียบเทียบนั้น นอกจากคำประพันธ์แล้ว ก็ได้แก่ แก่นเรื่อง โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง บทบาทของตัวละคร กลวิธีการดำเนินเรื่อง เป็นต้น และตามที่โลกกล่าวถึงลักษณะทั่ว ๆ ไปของเรื่องประเภทโรมานซ์ ตามทฤษฎีวรรณคดีสากล ก็เห็นได้ว่า พระอภัยมณีมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับวรรณคดีประเภทนี้มาก ทั้งในแก่นเรื่อง ตัวละคร การใช้ระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ทั้งที่โลกกล่าวมาแล้วเป็นลำดับในบทสนทนา ๆ ของวิทยานิพนธ์นี้ ก็คือ

๑. แก่นเรื่อง แม้เรื่องพระอภัยมณีจะไม่มีแก่นเรื่องสำคัญ (Main theme) ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่แก่นเรื่องย่อยที่ปรากฏในเรื่องอันได้แก่การเดินทางผจญภัยของตัวละครและพฤติกรรมอันแสดงความกล้าหาญต่าง ๆ ในเรื่อง ก็เป็นทำนองเดียวกับการเดินทางผจญภัยของบรรดาอัศวินต่าง ๆ ในเรื่องโรมานซ์ของยุโรป เช่นอัศวินในนิทานชุดพระเจ้าชาลมาญ เป็นต้น

๒. ตัวละคร ในส่วนตัวละครนี้ มีลักษณะที่ตรงข้ามกับลักษณะของตัวละครในเรื่องโรมานซ์อยู่อย่างหนึ่ง คือตัวละครเอกอันได้แก่ พระอภัยมณี นั้น มีลักษณะตรงกันข้ามกับอัศวินในเรื่องโรมานซ์เกือบสิ้นเชิง ทั้งที่ไ้บรรยายแล้วในบทที่ว่าด้วยตัวละคร การที่ตัวเอกมีลักษณะพิเศษเช่นนี้ จะถือเป็นข้อตัดสินว่า เรื่องพระอภัยมณีไม่ควรจัดเป็นโรมานซ์นั้น ไม่ได้ เพราะนอกจากลักษณะพิเศษของตัวละครตัวนี้แล้ว ตัวละครอื่น ๆ ทั้งหมดมีลักษณะเป็นตัวละครประเภทโรมานซ์ทั้งสิ้น ตัวละครเหล่านี้แยกได้เป็น ๒ พวกด้วยกันคือ

ก) ตัวละครที่มีกำเนิดและลักษณะเป็นมนุษย์ธรรมดา เช่น ศรีสุวรรณ สุกสาคร ละเวง วัลพา

¹ World Literature. Vol. I (New York : Barnes & Noble 1955), p. 189.

ข. ตัวละครที่เป็นมนุษย์ เช่น นางผีเสื้อ นางเงือก ยอดดอก

ก. ตัวละครที่มีกำเนิดและลักษณะเป็นมนุษย์ธรรมดา

ตัวละครประเภทนี้มีลักษณะเป็นตัวละครในเรื่องโรมานซ์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะฝ่ายชายซึ่งในวรรณคดีไทยถือเป็นตัวละครสำคัญ ในเรื่องโรมานซ์ ฝ่ายชายจะต้องเก่งกล้าสามารถ รมเก่ง ดำเนินชีวิตโลกไพบยัญญ์ ลักษณะเหล่านี้ล้วนตรงกับตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีทั้งสิ้น เช่น ศรีสุวรรณ ซึ่งมีรูปโฉมสง่างาม มีลักษณะเป็นผู้มีบุญมีราศี ดังที่เข้าเมืองมัจฉกร คือท้าวทศวงศ์ว่า

เจ้าหนุ่มน้อยนวลละอองเหมือนทองคำ	ดูดวงหน้าเนตรขนงคังวงเคียน
ทั้งสมมพรหมงดงามราวกาประคัม	ดูสารับกันกระไรใครจะเหมือน
ดูผู้ที่มีโชคคนพลเรือน

มเหสีท้าวทศวงศ์ก็สังเกตุว่า

น้องพิศุภญาจินดาประคัม	เครื่องสำหรับพงศ์กับศรียลวันจักรสร
ทั้งกิริยาพาทีก็ศิครัน	เหมือนพงศ์พันธุท้าวพระยามาฟัดไกล ^๒

นอกจากรูปโฉมงาม มีสง่าแล้ว ศรีสุวรรณยังแกลวกด่างอาจ น่าใจเข้มแข็ง ดังที่จะเห็นได้เมื่อครั้งถูกท้าวสุทัศน์ไล่ออกจากเมืองรัตนา ศรีสุวรรณซึ่งเป็นน้อง อายุเพียง ๑๔ ปี กลับเป็นฝ่ายปลอมใจพระอภัยมณีว่า

แม้ชั้วนี้ยังไม่บรรลัยลาญ	ก็เซซานชอกซอนสัญจรไป
เมื่อพบพานบ้านเมืองที่ไหนดั่ง	พอประหังกายอยู่อาศัย
มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร	ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดี ^๓

^๑ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๐๘), หน้า ๘๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ในตอนเรียนวิชา ศรีสุวรรณก็แสดงความปรารถนาว่า

อนุชว่าการกลศึก
ถ้าเรียนรู้ว่ากระบองไควองไว

น้องนี้รักมาแต่ไหนไหน
จะชิงชัยข้าศึกไม่นึกเกรง ๑

ศรีสุวรรณนั้นมีนิสัยเป็นนักศรัทธาในกษัตริย์นักรบ กล่าวหาญ เข้มแข็งกว่าพระอภัยมณีมาก เมื่อรู้ข่าวศึกมาคิดเมืองรวมจักร ศรีสุวรรณก็มีใจแสดงความกล้าเกรงเหมือนคังที่พระอภัยมณีเคยแสดง แต่กลับกล่าววาจาแสดงความท้าวหาญว่า

จึงฟันฝ่าข้าศึกสะอึกได้
แทนรูปเทียนดอกไม้ถวายตัว

เอาหัวไอ้ชาวพลไปคนละหัว
ให้เห็นหัวจะไคว่ลือฝีมือเรา ๒

ลักษณะนิสัยที่ตรงกับอัศวินในเรื่องโรมานซ์อีกอย่างหนึ่งคือ ความใจเด็ด ไม่กลัวตาย รักเกียรติยิ่งกว่าชีวิต ดังเช่นตอนที่เสียทีสินสมุทร เมื่อครั้งที่ต่อสู้กันด้วยไม่รู้ว่า เป็นอาหุลาน ศรีสุวรรณกล่าวว่ามีสินสมุทรว่า

ถึงบรรลัยไว้ชื่อให้ลือนาม
จงเร่งมาชาติเอกชีวาत्म
ไซ้จะขององอนมวอนวิง

ไม่กลัวความตายคอกบอกจริงจริง
เราก้ชาติชายไซ้หัวใจหญิง
..... ๓

นอกจากนี้แล้ว ศรีสุวรรณยังได้ผ่านการผจญภัยมาอย่างโลกโผนตื่นเต้น เช่น เมื่อรักกับนางเกษรา ก็มีอุปสรรคมาขวาง คือ ท้าวอุเทน ศรีสุวรรณต้องออกรบพุ่งเสี่ยงชีวิตแสดงฝีมือให้เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้อื่น ก่อนที่จะได้นางเกษรามาเป็นคู่ครอง การรบพุ่งเพื่อความรักนี้ก็เป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของเรื่องโรมานซ์ อัศวินจะมีสตรีที่ตนยกย่องเทิดทูนประจำตัว และจะต้องสละได้แม้

๑ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปบรรณาการ ๒๕๐๕), หน้า ๔

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑.

แต่ชีวิตของคน เพื่อป้องกันเกียรติของสตรีนั้น^๑

ฉะนั้น แม้ว่าศรีสุวรรณจะไม่ต้องเสี่ยงภัยมากเท่ากับพระอภัยมณีเมื่อตอนหนีนางผีเสื้อ แต่ศรีสุวรรณก็ได้แสดงความสามารถเต็มที่ในการที่จะไต่ นางเกษรา และได้ครองเมืองรมจักร ส่วนพระอภัยมณี แม้ชีวิตจะโลดโผนตื่นเต้นอย่างไร ก็เกิดจากผู้อื่นสร้างเรื่องขึ้นบีบบังคับ และพระอภัยมณีก็ต้องอาศัยฝีมือของผู้อื่นช่วยคลี่คลายเหตุการณ์คับขันให้ทุกครั้งไป และศรีสุวรรณก็เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่ง ที่ช่วยเหลือพระอภัยมณีอยู่ตลอดเวลา

นอกจากศรีสุวรรณแล้ว ตัวเอกอื่น ๆ ก็ล้วนแต่มีชีวิตโลดโผนตื่นเต้น มีนิสัยกล้าหาญ รักเกียรติยศ และเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยวทั้งสิ้น เช่น อูฐเรน ในตอนแรก อูฐเรนรบกับสินสมุทร เพราะต้องการนางสุวรรณมาลี ซึ่งก็นำเห็นใจอูฐเรน เพราะนางเป็นคู่มิตรของอูฐเรนมาก่อน การที่อูฐเรนทำศึกจึงไม่ใช่เพราะนิสัยพาล แต่เป็นการรักษาเกียรติของตน อูฐเรนได้แสดงความมองอาจไม่กลัวใคร แม้พระอภัยมณีจะเตือนว่า สินสมุทรมันมีทั้งฝีมือและกำลัง ทั้งยังมีนิสัยมุทะลุไม่เกรงใคร อูฐเรนก็กล่าวเยาะพระอภัยมณีว่า

สนิทแนบแนบกายขวางกายเท

เขียนตะเข้ขึ้นไว้หลอกตะคอกคน

เราก็ขยายมาควาชาติเชื้อ

ถึงปะเสื่อก็จะสู้คู่สักหน^๒

จะสังเกตเห็นว่า อูฐเรนไม่ไ่กล้าว่าประมาทว่าสินสมุทรไม่มีฝีมือ แต่กล่าววว่า ถึงจะเก่งอย่างไรก็จะสู้ ค่ายวิสัยลู่ผู้ขายยอมไม่ลาถอยค่ายเพียงแต่ถูกขู่เท่านั้น ครั้นเมื่ออูฐเรนแพ้ก็เสียถูกจับได้ ก็มีไ่กลัวตาย แม้พระอภัยมณีจะอ่อนวอนเป็นมิตรอย่างไร อูฐเรนก็ยืนยันกรานว่า

เราก็ขยายมาควาชาติเชื้อ

ไม่เอื้อเพื่อปากตัวไม่กลัวตาย

จงห้าหั้นบั้นเกล้าเราเสียเถิด

จะไปเกิดมาใหม่เหมือนใจหมาย^๓

^๑ น.ม.ส. [กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์] ยุคกลางในยุโรป (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๕๕๕), หน้า ๗.

^๒ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปบรรณาการ ๒๕๐๕), หน้า ๒๕๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๓.

ในที่สุดอุศเรนก็ตายเพราะความเจ็บช้ำในถ้อยคำเสียชื่อเสียงของนางวาลี ถ้าอุศเรนไม่เป็นคนที่รักเกียรติ หยิ่งในเกียรติมากถึงเพียงนี้ อุศเรนก็คงยอมเป็นมิตรกับพระอภัยมณี แต่ด้วยชดช้อยมานะ อุศเรนจึงออกแตกตายเพราะความกึ่งแค่นี้

ตัวละครสำคัญอื่น ๆ ที่มีลักษณะนิสัยเป็นอัศวินที่เห็นได้ชัด คือ สินสมุทรและสุกาสกร สินสมุทรมันนอกจากจะกล้าหาญองอาจแล้ว ยังมีเลือดนางผีเสื้อปะปนอยู่ด้วย ทำให้มีนิสัยดุกัน เลือดร้อนมุทะลุ สินสมุทรกล้าที่จะต่อสู้กับคนทั้งลำเรือ ในขณะที่ตนเองอายุเพียง ๕ ปี ก็เพราะความเชื่อมั่นในกำลังของตน ผสมกับความโมโหร้าย ไม่กลัวใคร ท้าทางของสินสมุทรทำให้คนอื่นเกิดความเกรงแม้จะยังเป็นเด็ก

สินสมุทรหยุดยั้งตั้งสง่า
ใครไม่สู้ก็ไม่ล้างให้วางวาย
ประมาทเล่นเห็นว่า เป็นทารก

ควาควาเหวหิมพิลันทั้งหลาย
แค้นเตนนายเอ็งทอกลบอกใหญ่
จึงฉีกอกออกให้อายหายอดสู *

ถ้อยคำของสินสมุทรแสดงให้เห็นความหยิ่งในตนเอง ไม่ยอมให้ใครมาหมิ่นประมาทง่าย ๆ ทั้งยังแสดงถึงความยุติธรรม ไม่ชมเชยคนอื่นด้วยกำลังที่เหนือกว่า สินสมุทรแค้นใจโจรสลุดังนั้นก็ทำร้ายแต่คนเคี้ยว ส่วนบรรดาลูกน้องโจรซึ่งไม่ใช่ทำให้สินสมุทรโกรธเคือง สินสมุทรก็ไม่ฆ่า ถ้าไม่ต่อสู้จะไม่ทำอันตราย ความยุติธรรมเช่นนี้เป็นลักษณะนิสัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งตัวละครในเรื่องนี้มีประจำใจอยู่ทุกตัว สุกาสกรก็เช่นกัน มีทั้งผีมือรบแกล้งกล้า และมีทั้งความยุติธรรม ไม่ตัดสินความเอาตามใจตนเอง เช่นที่ตอนที่ทำศึกกับวลาญคา วายุพัฒน์ และหัสกัน ถ้าสุกาสกรจะทำอันตรายคนทั้งสามก็ทำได้ แต่สุกาสกรก็ยังคิดถึงความควรไม่ควร และตรองเห็นว่าควรจะลงโทษเมื่อใดพิจารณาเห็นพ้องต้องกันแล้ว มีไชยาพันเอาตามใจ แต่วายุพัฒน์หัสกัน กลับใช้วาราจุนแรง สุกาสกรจึงจำต้องเข้าสู้รบกับลูกหลานของตนเอง

* สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปามรรณาการ ๒๕๐๕), หน้า ๒๑๘.

ทั้งสินสมุทรและสุคตาสครต่างก็เป็นตัวเอกที่มีฝีมือดี มีความองอาจกล้าหาญ ทั้งยังมีคุณสมบัติพิเศษอื่น ๆ ที่เป็นลักษณะของตัวเอกในเรื่องโรมานซ์ เช่น สินสมุทรเป็นเชื้อสายนางมณีเสียมีพระกำลังมหาศาล อยู่ในน้ำได้ สุคตาสครก็มีเชื้อสายนางเงือก ชอบน้ำเช่นเดียวกัน และทั้งสองคนก็ได้เรียนรู้เวทมนต์คาถาป้องกันตัว รวมทั้งวิธีการรบจากฤษีเกาะแก้วพิสดาร นอกจากนี้ยังมีพาหนะประจำตัวซึ่งมีคุณลักษณะพิเศษอีกด้วย คือสินสมุทรมีสิงโตที่คงทนต่ออาวุธ ลงน้ำก็ไต่หิ้งรูปร่างก็โตใหญ่กว่าสิงโตธรรมดา ฝ่ายสุคตาสครมีม้ามังกร ซึ่งคงกะพันเช่นเดียวกัน และมีลักษณะพิเศษ คือ "เชี่ยวชาญเป็นเพชรเกล็ดเป็นนิลลั่นเป็นปาน" สมกับเป็นม้าบุญของสุคตาสคร

เมื่อศึกษาลักษณะของพระอภัยมณี สินสมุทร และสุคตาสคร จะเห็นว่า คุณสมบัติที่พระอภัยมณีขาดตกบกพร่องไปนั้น จะปรากฏอยู่ครบครันในตัวละครทั้งสองนี้ ฉะนั้น จึงน่าที่จะเป็นไปได้ว่า สุนทรภู่ตั้งใจที่จะสร้างตัวพระอภัยมณีให้มีลักษณะแปลกกึ่งที่เป็นอยู่ ไม่ใช่ด้วยความไม่เจตนา ส่วนลักษณะของวีระบุรุษนั้นก็เอามาบรรจุไว้ในตัวละครทั้งสองนี้ ซึ่งทำหน้าที่แทนตัวพระอภัยมณีในด้านการแสดงฝีมือความสามารถและความองอาจกล้าหาญ

นอกเหนือไปจากตัวละครเอก ๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ตัวละครอื่น ๆ ก็ ล้วนแต่มีความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ท้าวทศวงศ์ เจ้าเมืองรบจักร แม้จะมีท่วงท่ากลางคดลึงกับกษัตริย์ในบถละครนอก เช่น ท้าวสามล ในเรื่องสังข์ทอง หรือท้าวเสนากฎในเรื่องสังข์ศิลป์ไชย แต่ท้าวทศวงศ์มีลักษณะแตกต่างออกไป คือ กล้าหาญ เป็นนักรบ ไม่กลัวตาย ไม่หาทางเอาตัวรอดอย่างเดียวเหมือนท้าวสามล หรือท้าวเสนากฎ ในบางครั้งที่เกิดความโกลาหลวุ่นวาย ท้าวทศวงศ์อาจแสดงความตระหนกตกใจ เสียขวัญ และมีกิริยาทำทางน่าขบขันเหมือนกษัตริย์ในบถละครนอกอยู่บ้าง แต่ก็สามารถระงับสติอารมณ์ได้รวดเร็ว และเข้าร่วมรบพร้อมกับคนอื่น ๆ ใค้อย่างองอาจ แม้ว่าจะเกษรามากแล้วก็ตาม

ท้าวทศวงศ์องค์ลั่นคอยกันหลาน

ช่วยรอนราญรบจะด้วยพระแสง °

° สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปบรรณาการ ๒๕๐๕), หน้า ๘๘๑.

ในตอนที่ยุทธศาสตร์วิชัยฝ่ายกรุงผลึกไป เสียที่หลงเสน่ห์ชาวเมืองลังกา ท้าวทศวงศ์ได้ยกทัพตามมาลังกาพร้อมกับนางสุวรรณมาลี ไคร่วมปรึกษาการก็อยู่ด้วย ไม่ได้คิดเล็งเอาตัวรอดเลย ลักษณะของท้าวทศวงศ์ที่กล่าวมานี้ สอดคล้องกับลักษณะของเรื่องและตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องเป็นอย่างดี

ความใจเด็ดและรักเกียรติที่ปรากฏในเรื่องอีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่อิเรน ผู้รักษาค่านเขา จ้าวประจัญ เสียที่ทัพผลึก อิเรนเห็นว่าตนจะถูกจับ จึงสั่งให้กนิษตัดหัวตนไปเสีย อย่าให้ข้าศึกจับตัวไปได้^๑

ในส่วนตัวละครฝ่ายหญิงนั้น เรื่องโรมานซ์ของยุโรปไม่ค่อยแสดงบทบาทของผู้หญิงมากนัก นอกจากจะกล่าวถึงในฐานะที่ไครรับการยกย่องให้เกียรติและเทิดทูน จากบรรดาอัศวินทั้งที่กล่าวแล้ว ในบทที่ว่าด้วยตัวละคร^๒ แต่ในเรื่องพระอภัยมณีนี้ ตัวละครฝ่ายหญิงก็มีบทบาทที่สำคัญและแสดงถึงความกล้าหาญ เข้มแข็งไม่น้อยไปกว่าฝ่ายชาย ทั้งในด้านการรบ การปกครองคนและความคิอันลึกซึ้ง

ตามที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า ในก้านที่เกี่ยวกับตัวละคร เรื่องพระอภัยมณีประกอบด้วยลักษณะของเรื่องประเภทโรมานซ์อย่างชัดเจน

๒. ตัวละครที่เป็นอมมุขย์

ตัวละครประเภทนี้เป็นสิ่งแสดงลักษณะเด่นของโรมานซ์อย่างแจ่มชัด ดังที่ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวไว้ใน วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ ตอนหนึ่งว่า

เรื่องราวเหล่านี้วิจิตรพิสดาร เต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ ซึ่งถ้าไม่ได้เป็นด้วยความเป็นเหตุแล้ว เราจะเห็นว่าพิลึกกึกก็ถือเป็นอันมาก^๒

นาย คัมภยู พี. เกอร์ กล่าวไว้ในหนังสือ Epic and Romance ว่า

^๑ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : กิตติยบรรณาการ ๒๕๐๕), หน้า ๕๘๒.

^๒ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ๒๕๐๘), หน้า ๑๓๕.

Whatever Epic may mean, it implies some weight and solidity;
Romance means nothing if it does not convey some notion of mystery
and fantasy. ¹

ลักษณะสำคัญของโรมานซ์คือ เป็นเรื่องลึกลับ มีสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ยักษ์ ปีศาจ ของ
วิเศษต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ช่วยเสริมความลึกลับพิศดารของเรื่องให้เด่นชัดขึ้นอีก ทำให้เห็นว่าตัวละคร
ของเรื่องมีความสามารถและคุณลักษณะอันเหนือความมนุษย์ธรรมดา หนังสือ
กล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ไว้ในบทที่ว่าด้วย Theory of Modes ว่า

Romance peoples the world with fantastic normally invisible
personality or power: angles, demons, fairies, ghosts, enchanted
animals, elemental spirits like those in the tempest and
Comus. ²

และในบท Theory of Myths กล่าววา

In a myth we can have a sun-god or a tree-god; in a romance
we have a person who is significantly associated with the sun or
trees. ³

บรรดาเรื่องโรมานซ์ต่าง ๆ อันเป็นนิทานเกี่ยวกับอัศวินในยุคกลาง เช่น นิทานซุคคอตวิน
โต๊ะกลมของพระเจ้าอาร์เธอร์ นิทานซุคคอตวินของพระเจ้าชาลมาญ ล้วนแต่มีตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์
เข้ามามีบทบาทด้วยเสมอ ข้อที่น่าสังเกตคือ ตัวละครเหล่านี้แม้จะมีฤทธิ์อำนาจอย่างไรก็ตาม แต่

1 W.P. Kerr, *Epic and Romance* (New York: Dell Publishing 1959), p. 68.

2 Northrop Frye, *Anatomy of Criticism* (New Jersey: Princeton
University Press 1957), p. 64.

3 *ibid.*, p. 37.

ก็จะไม่มีบทบาทเป็นตัวเอกของเรื่องโดยตรง ถ้าเป็นฝ่ายชั่วร้าย ก็จะพ่ายแพ้ไปในที่สุด และถ้าเป็นฝ่ายดี ก็จะเป็นเพียงผู้ช่วยเหลือตัวเอกของเรื่องในการขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ไม่เคยปรากฏว่าตัวละครเหล่านี้จะได้เป็นตัวเอกที่สำคัญที่สุดของเรื่อง เช่น เมอร์ลิน ผู้วิเศษ ในนิทานอัศวินชุดพระเจ้าอาร์เธอร์ ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือขจัดอุปสรรคและแนะนำเรื่องราวลึกลับต่าง ๆ ให้แก่พระเจ้าอาร์เธอร์แลพบรรดาอัศวินเท่านั้น เช่นเดียวกับ มาลาจีคิ (Malagigi) ในนิทานชุดอัศวินของพระเจ้าชาลมาญ^๑ เรื่องพระอภัยมณีก็เช่นกัน มีตัวละครหลายตัวที่มีอำนาจพิเศษประจำตัว ซึ่งอาจมีมาแต่กำเนิด เช่น สินสมุทร หรือมีอำนาจเพราะได้ศึกษาเวทมนต์คาถา เช่น ทิศาปาโมกข์โลกเชษฐ์แห่งเมืองการะเวก เป็นต้น ตัวละครเหล่านี้คอยช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตัวเอก แม้ว่าจะมีบทบาทกล่าวถึงอยู่ตลอดหรือเกือบตลอดเรื่อง แต่ก็ไม่นับว่าเป็นตัวละครสำคัญของเรื่อง อยากรู้ก็ตาม เรื่องโรมานซ์จะขาดตัวละครเหล่านี้ไปไม่ได้ เรื่องโรมานซ์ของยุโรปยุคกลาง มีตัวละครประเภทนี้อยู่มาก เช่น เรื่องของโอลันโด (Orlando) ในนิทานอัศวินชุดพระเจ้าชาลมาญ ก็มี มาลาจีคิ เป็นผู้ช่วยเหลือเกี่ยวกับเวทมนต์คาถาต่าง ๆ มียักษ์เฟอเวกัส เป็นคู่ต่อสู้สำคัญ วินัลโด ซึ่งเป็นตัวเอกอีกตัวหนึ่งในเรื่องเดียวกัน ก็มีม้าชื่อ เบยาร์ด (Bayard) เป็นพาหนะประจำตัว มีคุณสมบัติพิเศษทำนองเดียวกับม้ามังกรของสุกสาครเหมือนกัน^๒

นอกจากนี้ ก็มีตัวละครอื่น เช่น เทวีแห่งโชค (Fortuna) เทพีธิดา นางพรายน้ำ (Sirene หรือ Water sprite) ซึ่งก็มีลักษณะคล้ายกับนางเงือกในเรื่องพระอภัยมณี หากแต่มีบทบาทเป็นฝ่ายตรงข้ามกับตัวเอก

ตัวละครมนุษย์อีกประเภทหนึ่งคือ พวกที่มีลักษณะเป็นสัตว์ ซึ่งมีทั้งที่เป็นฝ่ายของตัวเอกและฝ่ายตรงข้าม ตัวละครที่รู้จักกันดีที่สุดในเรื่องพระอภัยมณี คือ ม้ามังกร อันเป็นพาหนะของสุกสาคร

^๑ น.ม.ส. กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ยุคกลางในยุโรป (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๔๘๕).

^๒ เรื่องเดียวกัน.

เรื่องม้ามังกรนั้นสุนทรภู่อาจได้เค้ามาจากนิยายอาหรับ ที่กล่าวถึงม้าน้ำตัวหนึ่ง เป็นพ่อของม้าวีเศษ ชื่อ เชมเบระนี ซึ่งมีฤทธิ์เดชมาก สามารถวิ่งบนดินบนน้ำและเหาะไปในอากาศก็ได้ สุนทรภู่อาจได้เค้าเรื่องนี้มากจากนิยายอาหรับหรือมลายู^๑

เรื่องราวเกี่ยวกับพาหนะที่มีคุณสมบัติพิเศษนี้ เป็นเรื่องธรรมดาของโรมานซ์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับม้า เพราะอัศวินของยุโรปยุคกลางจำเป็นต้องเดินทางอยู่เกือบตลอดเวลา และการต่อสู้บนหลังม้าเป็นสิ่งที่อัศวินทุกคนต้องฝึกซ้อมอย่างหนักที่สุด ม้าที่มีฝีเท้าดี มีความสามารถในการต่อสู้จึงเป็นสิ่งจำเป็น อัศวินจึงมักมีม้าวีเศษเป็นคู่ขาเสมอ เช่น วัลโด มีม้าเบยาร์ค ดังกล่าวแล้ว ม้าเบยาร์คนี้เป็นม้าสีแดง มีคางขาวที่หน้าปาก เท้าหลังขาทั้งสองข้าง ตัวเรียว หัวรูปดี ออกผาย กล้ามเนื้อแข็งแรง บากว้าง ขาตรงและแข็งแรง ฉวยามคลุ้มคลั่งโคงเป็นวงกลม^๒

การบรรยายลักษณะม้าที่ว่ามี เห็นได้ว่า ต้องการที่จะแสดงคุณลักษณะอันเด่นแปลกไปจากม้าอื่น ๆ เป็นสำคัญ เพื่อให้เสริมความเด่นของตัวละครเอกผู้เป็นเจ้าของม้าหรือพาหนะนั้น ๆ ขึ้นอีก เมื่อกล่าวถึงม้าก็ทำให้นึกถึงเจ้าของ เมื่อกล่าวถึงเจ้าของก็นึกถึงม้าคู่กันไป ดังนั้นความสำคัญจึงอยู่ที่ว่า เจ้าของและพาหนะนั้นเป็นของที่เกิดมาสำหรับกันและกันโดยเฉพาะ และในเรื่องหนึ่ง ๆ แม้จะมีสัตว์ลักษณะพิเศษดังกล่าวยูหลายตัว แต่จะมีเด่นอยู่เพียงตัวเดียวเท่านั้น เช่น เรื่องพระอภัยมณี มีม้ามังกรเป็นตัวแทน เรื่องยุคกลางในยุโรป ก็มีม้าเบยาร์คเป็นตัวแทน แม้จะมีม้าวีเศษอื่นอีก เช่น ม้าที่กินลมเป็นอาหารชื่อว่า ราบิคาน และม้าที่มีปีกเป็นนกอีกตัวหนึ่ง แต่ก็ไม่เด่นเท่าเบยาร์ค เช่นเดียวกับที่สิ่งโตของสินสมุทรไม่เด่นเท่าม้ามังกร

นอกจากพาหนะประจำตัว ยังอาจมีตัวละครประเภทอื่นอีกหลายอย่างที่มีปรากฏในเรื่องโรมานซ์ มังกร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของฝ่ายอธรรม โรมานซ์ยุคแรก ๆ จะกล่าวถึงมังกรจริง ๆ แต่ต่อมาภายหลัง มังกรอาจมาในรูปของตัวละครที่มีบทบาทเป็นศัตรู ซึ่งตัวละครเอกจะต้องต่อสู้เอาชนะให้ได้

^๑ กาจจนาคพันธ์ [ขุนวิจิตรมาตรา] ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ (พระนคร : รวมสาส์น ๒๕๑๓), หน้า ๖๒.

^๒ น.ม.ส. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

น.ม.ส. กล่าวไว้ในเรื่อง ยุคกลางในยุโรปตอนหนึ่งว่า

ตัวมังกรจะมีหรือไม่มีก็ตาม ไม่สำคัญ แต่บทบาทมังกรจะต้องมี^๑

ในวรรณคดีไทย บทบาทของมังกรมักปรากฏในรูปของยักษ์ ซึ่งเป็นตัวละครที่ซำด่าไม่ได้ในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่นเดียวกัน บทบาทศัตรูเหล่านี้เป็นเครื่องเสริมความสามารถของตัวละครเอกให้เด่นขึ้น ยิ่งตัวละครเหล่านี้มีฤทธิ์มากเท่าใด ความเก่งกล้าของตัวเอกก็ยิ่งเด่นชัดและนั่นคือ ลักษณะเด่นของเรื่องโรมาเนส การบรรยายความสามารถของตัวเอกด้วยฝีมือรบเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอสำหรับเรื่องโรมาเนสซึ่งนิยมความลึกลับโลกใฝน นหัสจรรย์ ดังนั้น จึงมักพบว่าโรมาเนสแทบทุกเรื่องจะมียथाทของสัตว์เข้ามาเกี่ยวข้องกับเสมอ ดังที่หนังสือ Anatomy of Criticism ตอนหนึ่งว่า

In romance the suspension of natural law and the individualizing of the hero's exploits reduce nature largely to the animal and vegetable world. Much of hero's life is spent with animals, or at any rate the animal that are incurable romantics, such as horses, dogs, and falcons, and the typical setting of romance is the forest.²

เรื่องพระอภัยมณี แม้จะไม่มีตัวละครเอกตัวใดที่ใช้ชีวิตผูกพันอยู่กับสัตว์ เหมือนที่โรมาเนสของยุโรปนิยม แต่ตัวเอกบางตัวก็มีความผูกพันกับสัตว์มากพอสมควร เช่น สุนัขสาคร มีความผูกพันกับม้ามังกรมาก สุนัขสาครเรียกม้ามังกรว่า พี่ ท่านเองก็เหมือนกับที่ขุนแผนเรียก ม้าสีหมอก ว่า พี่ และพระรถ ในเรื่อง รถเสน ก็เรียกม้าประจำตัวว่า พี่ เช่นเดียวกัน

^๑ น.ม.ส. [กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์] ยุคกลางในยุโรป (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๔๕๕), หน้า ๕๗.

^๒ Northrop Frye, Anatomy of Criticism (New Jersey : Princeton University Press 1957), p. 42.

ลักษณะของความลึกลับ มหัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏบ่อยครั้ง คือ เรื่องของวิเศษ หรือ อาวุธประจำตัว และเวทมนต์คาถา ในเรื่องพระอภัยมณี ไม่ค่อยกล่าวถึงอาวุธวิเศษประจำตัวก็จริง แต่ก็มีของคู่มือซึ่งใช้แทนอาวุธ เช่น ตราราหู ของนางละเวงวันพา และไม้เท้าของสุตสาคร เป็นต้น ส่วนเวทมนต์คาถาและของวิเศษอย่างอื่นก็กล่าวถึงแล้วในบทที่ว่าด้วยแก่นเรื่องและตัวละคร บรรณคดียุโรปก็นิยมเรื่องเกี่ยวกับเวทมนต์เช่นกัน มักมีมายากร (magician) ที่ใช้คาถาสรางสิ่ง ลวงตาต่าง ๆ หรือสาปให้เกิดอันตรายแก่ผู้ที่เป็นศัตรู

เรื่องพระอภัยมณีเต็มไปด้วยความมหัศจรรย์ ลึกลับต่าง ๆ อันเป็นคุณลักษณะประจำของโรมานซ์ ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งในคำที่เกี่ยวกับลักษณะนิสัยตัวละคร ตลอดจนแก่นเรื่องก็สอดคล้องต้องกัน ฉะนั้นจึงควรที่จะกำหนดได้ว่า พระอภัยมณีเป็นวรรณคดีประเภทโรมานซ์ ตามหลักการแบ่งประเภท วรรณคดีของตะวันตก ดังเหตุผลที่ได้อธิบายมาเป็นลำดับข้างต้นนี้

แต่ถ้าหากจะระบุแต่เพียงว่า พระอภัยมณีเป็นเรื่องประเภทโรมานซ์ ก็ยังไม่เหมาะนัก เพราะศัพท์ โรมานซ์ เป็นคำต่างประเทศ จึงควรที่จะหาคำที่มีความหมายตรงกับศัพท์นี้มาใช้ในการ ศึกษาคำศัพท์ต่าง ๆ เกี่ยวกับประเภทของวรรณคดี ผู้เขียนได้พบคำว่า เรื่องประโลมโลก ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายของโรมานซ์มาก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่า ประโลมโลก ไว้ดังนี้ ประโลมโลก ก. ทำให้โลกพิงใจ, เรียกหนังสือเรื่องรักๆใคร่ๆว่า หนังสือประโลมโลก จะเห็นได้ว่าความหมายดังกล่าวใกล้เคียงกับความหมายของโรมานซ์ดังที่กล่าวมาแล้ว คือเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเรื่องรักๆใคร่ๆ ฉะนั้น ผู้เขียนจึงเห็นว่า เรื่องประโลมโลก เป็นคำที่เหมาะสมที่สุดที่จะใช้แทนคำว่า โรมานซ์